

Lengyel András

József Attila és Illyés – Osvát vonzásában

A marginalitás irodalomszociológiájához

Agárdi Péternek

1

József Attila életében, a közvélekedés szerint, 1928 elsősorban a Vágó Márta-szerelem éve. Ezt a látszatot nemcsak a „romantika” iránti olvasói igény, de a rendelkezésünkre álló források természete is erősíti. A szerelmi levelezés terjedelme, jellege és minősége oly erős, hogy óhatatlanul dominálja az értelmezést. Jellemző, hogy a forrásoknak e hatalma alól még a költő monográfiusa, Szabolcsi Miklós sem tudta kivonni magát: monográfiájának ide vonatkozó részét lényegében erre a kapcsolatra, illetve e kapcsolat dokumentumaira építette föl (Szabolcsi 1992). Hogy a Márta-szerelem volt „a” nagy szerelem a költő életében, s e szerelem léte és kudarca is egyaránt jelentősen alakította az ifjú költő sorsát, magam is vallom. Az újabb kutatások azonban nyilvánvalóvá tették, hogy 1928-ban legalább még két olyan fejlemény bontakozott ki, amelyeknek következményei semmivel sem kisebbek, mint az „izgalmasabbnak” vélt nagy szerelemé. Tverdota György hosszú, módszeres munkával tisztázta, hogy a korábban tévesen datált költészetbölcséleti fragmentumok valójában 1928 nyaratól kezdve születtek meg (JATC 1/2:23–37.), azaz *A művészet metafizikája*, mely a költő egész későbbi elméleti gondolkodásának alapjául szolgált, jórészt ehhez az évhez köthető. Magam pedig kimutattam, hogy 1928 tavaszáig József Attila egy (kisbetűs, központosítás nélküli) avantgárd ortográfiájú *Nincsen apám se anyám* kötetben gondolkodott, 1928 tavaszán azonban poétikai félfordulatot hajtott végre (Lengyel 2005). Azaz, elszakadt az avantgárd, külsőségekben is megmutatózó vonzásától, túllépett rajta, s ezt a váltást akár önmagára találásként, akár „konzervatív” fordulatként írjuk le, maga a félfordulat megintcsak egész későbbi költészetét jelentősen alakította. E két fejlemény önmagában is nyilvánvalóvá teszi, hogy 1928-ban, a fölszín alatt, alapvető jelentőségű intellektuális átalakulás zajlott le József Attilánál, s a kutatásnak e folyamat okaira és lefo-lyására is választ kell találnia.

A kutatás lehetőségeit persze jelentősen beszűkíti az a tény, hogy – szemben az eseménytörténetként is jól leírható szerelmi történettel – ezek a változások jórészt a mentális szféra rejtettebb szegmenseiben zajlottak le, „külső”, eseménytörténeti dimenziójuk súlytalanabb, kevésbé szembeötlő, mint az, amit a szerelmi levelezés automatikusan előtérbe állít. A rekonstrukció tehát e vonatkozásban csak egyféle nyomolvasásként, aprólékos munkával valósítható meg. S mivel a rendelkezésre álló források szűkösek, ez a rekonstrukció eleve csak hiányos, szakadásokkal terhelt lehet. Ám, úgy gondolom, az a kevés, ami mégis összeszedhető ezen időszak rejtőzködő történetéről, ha többet nem is, a fő vonalak fölrajzolását mégis lehetővé teszi. Méghozzá: ha az apró, szórványos „kemény” adatainkat megkíséreljük összerakni, s kellő kritikával élve az emlékezők „lágyabb”, de sokszor

lényeges inspirációit is hasznosítjuk, szinte automatikusan két, sok mindent alakító kortárs alakja rajzolódik elénk. A nemzedéktárs Illyés Gyuláé, s a *Nyugat*-szerkesztő Osvát Ernőé. (A harmadik ekkori meghatározó személyiség, a filozófus Pauler Ákos szerepe eseménytörténetileg egyelőre leírhatatlan, bár szerepét a szövegfilológia kétségbevonhatatlanul igazolja.) Jelen írásom tehát e két kortárs beállítódásalakító szerepét igyekszik megmutatni.

E két szál persze, mint majd kiderül, valójában egyetlen, többfelé ágazó, de szorosan egybefonódó történetként érthető meg.

2

Illyés Gyula – József Attilára emlékezve – többször is szólt első találkozásukról, pontosabban ennek egyik eleméről (Domokos szerk. 2006. 9., 35–36.). József Attila ekkor, állítólag, azt kérdezte Illyéstől: hol lehet itt mecénást találni? A történet időpontja 1927 ősze, valamikor József Attila Párizsból való hazatérése után, az első időkben. Illyés, e kérdést földidézve, nem is nagyon titkolta, hogy ez a kérdés számára viszolyogtató volt. Igaz, mindjárt mentséget és magyarázatot is próbált rá adni, de jellemző, hogy végeredményben mégis erre a kérdésre, illetve a mögötte vélelmezett helyzetre vezette vissza költőtársa emberi összeomlását.

Hogy igaza volt-e a diagnózisban, most másodlagos kérdés. Ennél számunkra most lényegesebb, hogy ez az ominózus kérdés Illyés számára, szubjektíve, még évtizedekkel megtörténte után is fontos volt. S ez, ha jól belegondolunk, „természetes” is. Illyés ugyanis – aligha kétséges – József Attilában egy, az övével diametrálisan szembenálló egyéniséget ismert föl. Bár, amennyire megítélhető, kölcsönösen respektálták egymás tehetségét, s ez a respektus még későbbi összecsapásaik és ellentéteik mélyén is megmaradt, kapcsolatuk igazi, mély barátsággá sohasem vált – nem válhatott. Az a gesztus, amelyet József Attilának Illyésről írott alkalmi verse (*„Minket Gyuszi, szeretni kell”*) dokumentál, minden jel szerint féoldalas gesztus maradt – a másik oldalról párja nincs. A nemzedéktársi összetartozás, a kölcsönös respektus úgy látszik, kevés volt ahhoz, hogy Illyés legyőzze idegenkedését.

Annyi bizonyos, Illyés egészen más egyéniség volt, mint József Attila; más életvezetési stratégia irányította. Amíg József Attila, igazodva a számára adott szűkös lehetőségekhez, voltaképpen – polgári értelemben – csakugyan „eltartatta magát”, környezete, rokonsága és ismerősei kegyére hagyatkozva élte le egész életét, ám intellektuális függetlenségét lényegében minden körülmények között igyekezett megőrizni – Illyés éppen egy ezzel sok vonatkozásban ellentétes magatartást képviselt. Bár fiatalon a világ radikális elutasításának indulata lobbogott benne, egzisztenciális függetlenségére pedig kezdettől külön gonddal ügyelt (vö. Domokos szerk. 2006. 16.), a napi életben óhatatlanul intellektuális igazodásra kényszerült, s pályája voltaképpen a korán jelentkező, gyors és tartós siker, valamint a folyamatos intellektuális „taktikázás” kettősével írható le. Érdekes, hogy ez az ellentétes életstratégia már megismerkedésüktől kezdve jól kivehető mindkettőjüknél. József Attila, láttuk, mecénásokat keresett, családjá nyakán élt, s közben persze nélkülözött, önmagát pedig csakis tagadhatatlan tehetségével és behízelgő egyéniségével fogadtatta el – s mindezt nemcsak Illyés, de mások is elmondják róla. Am, ismételjük meg, az írást mindenek előtt valónak tartotta, erejét „szakmai” fejlődésére, tehetsége intellektuális kimunkálására fordította. Sőt saját értéke önmaga előtt csakis költői teljesítménye volt: a versírás önmeghatározása részét alkotta. Roppant jellemző e tekintetben, hogy még az illegális kommunista párttal való összetűzésekor is, mint Veres Péterhez írott leveléből (JAlév 411–412.) kiderül, inkább vállalta az „álmarxista, renegát, burzsoáberenc” szerepét,

de önmagát „költőként”, igazi költőként határozta meg. Ez a beállítódás, az önmeghatározás és önerősítés e módja szinte törvényszerűvé teszi, hogy számára intellektuális elmélyülése többnyire nem sikert eredményezett, hanem, ellenkezőleg, éppen a környezetével való össze nem illését, inkongruenciáját erősítette föl. Mert ahogy föladta (föladnia kellett) a behízselgően kedves és játékos kölyökzszeni (Illyés szavával: a naturbursch) szerepét, azt adta föl, ami addig őt környezete számára elfogadtatta (vö. Komlós 1967), s így egyre inkább a „játékszabályok” és konvenciók megsértője lett. Illyés tragédiáját (mert hosszú s nagy sikerei ellenére voltaképpen ezzel kell számolni) egy ezzel sok szempontból ellentétes dinamika eredményezte. Ő, aki Franciaországból hazatérve mindjárt hivatalnoki állást vállalt, hogy „független” lehessen, s még a Kádár-korszak írófejedelemként is azzal áltatta magát, hogy ő tisztviselői egzisztenciáját mindvégig megőrizte (Domokos szerk. 2006. 16.), ezt a „függetlenséget” csak a környezetre való „racionális” reagálásokkal, úgynevezett diplomatikusságával tudta megőrizni, sőt – látszólag – növelni. Azaz, a „függetlenség” illúziójában élve voltaképpen a környezettől való indirekt intellektuális függését növelte meg. A környezettel folytatott „racionális” dialógus értelemszerűen csakis a környezet érveinek interiorizációja lehet. Életstratégiáját így, bár költő volt, „szociológiai” logika határozta meg, nem pedig az öntörvényei szerint teljesedő életmű benső, autonóm logikája.

Ez, minden rosszhiszemű értelmezés ellenében állíthatjuk, nem valami szokványos karrierizmus számlájára írható. Illyés, mint művészetével is harcoló író, elkötelezett, elveihez ragaszkodó értelmiségi volt. Sőt, paradox módon, éppen ez az elvhűsége volt az az erő, amely mozgatta pályáján. Ő, a „vegyesházasságban” született (vö. Illyés 2008. 3.) pusztafi, aki szülei házasságának fölbomlását követően édesanyjához kötődve alakította ki társadalmi preferenciáit, tudatosan készült egy képviseleti költő szerepére – „népe” irodalmi képviselőjére. Ez a beállítódás egyesek számára meglepő lehet. De valójában egyáltalán nem az. Illyés nem apjához, hanem anyjához kötődött, s e kötődése ahhoz a paraszti világhoz rögzítette, amely valójában nem is állott hozzá igazán közel, de amelyért erkölcsi felelősséget érzett. (Ő maga vallotta meg [Domokos szerk. 2006. 31.], hogy fiatalkori költészetében – az uralkodó széljárással dacolva – „parasztosabbra” stilizálta magát, mint amennyire a paraszti világhoz valójában tartozott.) S ezt a kettősséget a későbbiekben is érzékelti lehet – egyik kései önmeghatározása szerint ő valójában „urbanizáló népi” volt. Ezt az elköteleződését, visszatekintve, méltányos ember nem is kifogásolhatja, sőt a „lentickekkel” való – mégoly illuzórikus, de nyilvános – azonosulása eléggé nem becsülhető emberi gesztus, életalakító magatartás. Ám az így vállalt harc sikere megkívánta szükségképpen „taktikázás”, előtérbe kerülve, már óhatatlanul szembeállította a közéleti embert az életmű immanens, belülről alakító logikájával, s automatikusan beszűkítette alkotói mozgásterét. Kialakult szerepével, persze, mint az irodalmi közélet szereplője nyert, mint költő vizont veszített. Saját sikeressége fordult vele szemben.

Mindebből jelen tanulmány szempontjából annyi az érdekes, hogy Illyésnek József Attilához való viszonyába óhatatlanul feszültséget vitt bele. S viszonyukat, a kölcsönös respektus ellenére, gyorsan rivalizálással változtatta a két különböző szerepfelfogás dinamikája. Méghozzá, ma már látható, törvényszerűen.

3

József Attila és Illyés kapcsolatának történeti rekonstrukciója nehéz feladat, többnyire csak emlékezésekből állítható össze a mozaik. Annyi bizonyos, első találkozásukra József Attila Párizsból való hazatérése után, 1927 őszén került sor – de nem előzmények nélkül. A Rubin László szerkesztette *A Láthatárban* mindkettőjüknek jöttek írásaik, s József

Attilának Rubinhoz írott, Illyés verseit is dicsérő levelét a címzett még azon frissiben megmutatta az érintettnek. Ez a levél lappang vagy megsemmisült, de létét Illyés – már csak hiúsági okokból is – utóbb többször is fölelegette. Kár persze, hogy ez a levél nem hozzáférhető, mert így nem tudjuk meg, miben is állott a dicséret, a levél léteben azonban nincs ok kételkedni. Gyanakvásra már csak azért sincs okunk, mert valamennyi rendelkezésünkre álló adat szerint a kapcsolat jól indult; 1928 a barátkozás, sőt a barátság éve volt. Amennyire a különböző emlékezésekből megállapítható, viszonylag sokat voltak együtt – baráti társaságban is, kávéházban is, egymás lakásán is. Aligha véletlen, hogy József Attila még Vágó Mártát is egy olyan társaságban ismerte meg, amelyikben Illyés is ott volt (vö. Vágó 1975. 20–27.). Márta emlékezéseiben részletesen beszámol az együtt töltött alkalmakról, így megtudjuk, hogy a lányt Illyés előbb, még Párizsból ismerte, s kezdetben a két költő között enyhe rivalizálás is folyt a lány kegyeiért. Vágóéknál, baráti körben, mindkét költő költőként is megnyilatkozott, Márta szerint Illyés például az *Orosz Annát* mondta el, József Attila pedig szintén saját versét adta elő. Illyés ugyan évtizedekkel később, megismerkedve a memoárral, kételkedett benne, hogy e társaságban ő csakugyan elmondta volna valamelyik versét, de ez – akármelyik emlékezés a pontos – nem változtat a lényegen: irodalomról, költészetéről is folyt szó köztük. Szóba került pl. az Ady-kultusz, a *Nyugat*, Osvát, s természetesen a két ifjú költő személyes aspirációja is.

Az egyik fő érintkezési helyszín, több, egymást erősítő adat szerint, a Magyar Korona kávéház volt. Ezt legplasztikusabban Illyés egyik évtizedekkel későbbi verse, a *Kaland s halrajzás a régi Koronában* (Domokos szerk. 2006. 25–26.) idézi föl:

*Tófenék-homályos volt a füsttől, a gőztől
a délutáni kávéház, mégis hideg, noha zsúfolt s dohos.*

.....

.....

.....

*A nagykabátban ülő ügymökök asztalain túl,
a forró terem végén ott már a falborító nagy tükörnél
mint egy tengerből fölmerülve, végre ismerős arc.*

[...]

Kivel is volt találkozóm?

Déry? Nagy Lajos? Osvát?

*József Attila ott lakott a ház mögött, jó kis cselédszobában
a gangra nyílt alkalmas ablak,
szolgálva másod bejáratul is.*

Nem, Osvát itt csak déli egy óráig „rendelt”

Nem bírta a füstöt, a délután már tószerűt, a nyüzsgést.

Pap Károly? Pintér? Nem volt ő akkor is már halott?

Fenyő néha kalucsniiban érkezett. Komor? Zelk?

Sorsunk még elcserélhető volt, halrajzásszerű.

Hogy hiteles ez a rajz, több minden egybehangzóan igazolja. Az Osvát-irodalomból tudjuk, ez időben Osvát törzskávéháza csakugyan a Magyar Korona volt. József Attila itt dedikálta 1928. február 20-án egyik kötetét Fenyő Lászlónak, egyik leveléből pedig tudjuk, hogy csakugyan bejárt a kávéházba, sőt volt, aki még neki írott levelét is ide, a Magyar Koronába címezte (JÁlev 221.). Minden valószínűség szerint ez a kávéház volt az a kávéház is, amelyben a nevezetes *Szonett-játékra* sor került a két költő között. Erről már 1940-ben beszélt József Jolán: „*Egy papírlapra rímekeket írtak fel, szonettformában, a másíknak*

kellett a rímekhez megírni a verset. Hogy nehezebb legyen a feladat, címet is adtak a megírandó versnek. Attila és Illyés órákon keresztül írták ezeket a szonetteket” (József Jolán 1940. 297–298., vö. ÖV 2005, 3:261.). A játék néhány darabja megmaradt, benne van József Attila verseinek kritikai kiadásában (ÖV 2005, 3:30–31.) is. Magát a versengést egy évtizedekkel későbbi (1968?) rádióbeszélgetésben Illyés is fölidézte: „Én nagyon meglepve fedeztem fel József Attila összes művei között is, azt hiszem, kettőt ezek közül a játékok közül. Arra pontosan emlékszem, hogy miért ez a kettő menekült meg, mert amikor így együtt voltunk, bejött a kávéházba József Attilának a néneje, a Jolán, oda leült mellém, és akkor látta, hogy ezeket csináljuk, azt hiszem, kettőt zsebre tett, vagy a ridiküljébe tett azért, hogy a barátjának megmutassa. Így maradt abból a sokból kettő meg” (Domokos szerk. 2006. 24–25.). Stoll Béla fedezte föl, hogy – Illyés 1975 és 1976 közti naplójának visszatekintő utalásaiban – egy másik, hasonló közös nyelvi játékuk emléke is fölbukkan. „Arról a játékról van szó, melyet egykor (ha jól emlékszem) szintén József Attilával űztünk. Fonetikus magyarításával a híres Verlaine-versnek: *Les songlots longs / Des violons / De l'automne / Blestent mon coeur / D'une langueur / Monotone*”. „Egy teljes délután ment rá, akkor (1928-ban?) nagy nevetések közt erre a mihaszna kis elmeerősítésre” (Naplójegyzetek 1975–1976. Bp. 1991. 50–51., idézi Stoll, ÖV 2005, 3:261.). Sajnos e játékos magyarításokból kézirat nem maradt fenn, csak Illyés memóriája őrizte meg néhány fragmentumot.

A Magyar Koronában a jelek szerint kettesben is, a többiekkel együtt időzve is az effektív, valóságos irodalmi élet zajlott. De hogy nemcsak „irodalmi” kapcsolat volt közöttük, hanem személyesebb, mondhatnánk, magántermészetű barátság is, azt egyebek közt az is mutatja, hogy – mint Illyés többször is fölemlgette – József Attila gyakorta kivillamosozott Illyésék angyalföldi, Lehel utcai lakásába és, Illyés édesanyjával is összelepedve, olykor még le is hevert náluk. Illyés pedig maga is megfordult József Attila albérletében, a versben is fölidézett kis cselédszobában. Az igazi bizonyíték azonban, legalábbis József Attila részéről, a *Nem én kiáltok* (1925) 1928 tavaszán Illyésnek ajándékozott példánya.

A kötet ugyanis, a nyomtatott szövegkorpuszon túl, József Attila kézírásával két plusz-verset is tartalmaz. A *Minket Gyuszi, szeretni kell* kezdetű, *Illyés Gyulának* című verses ajánlást, s a *Szabados dalt*. Az ajánlásról a kritikai kiadás (1952) szerkesztői számára Illyés levélben idézte föl emlékeit: „A verset József Attila 1928, 1929 vagy 1930 tavaszán írta be *Nem Én Kiáltok* című kötetébe, melyet akkor ajándékozott nekem. [...] A vers, ha jól emlékszem, rögtönzés volt. Úgy emlékszem, József Attila előttem írta be a könyvébe, vagy az ő lakásán, vagy az én Lehel utcai lakásomon, miután az egész napot együtt töltöttük” (ÖM 1952, 2:448.). Illyés emlékezése lényegét tekintve helytálló, az általa adott datálás azonban pontosítható. Mint máshol tisztáztam (Lengyel 2008), az ajándékozás, és így a verses ajánlás is 1928 tavaszán történt.

E versbe öntött ajánlás, esztétikai értékétől függetlenül, mint a két költő viszonyának dokumentuma, elsődleges fontosságú: kielemezhető belőle, hogyan fogta föl barátságukat József Attila. A vers, úgy is mint ajánlás, lényegét tekintve kettejük viszonyát tematizálja – abból a nézőpontból, amely akkor, 1928 tavaszán József Attilát jellemezte. Ami azonban, első olvasásra föltűnik, az kétségkívül az összetartozás kinyilvánítása, a többes szám első személy használata. József Attila itt összekapcsolja kettejük sorsát („*Minket Gyuszi, szeretni kell*”, „*mi föld vagyunk*”, „*minket nem is kell eltemetni*”, „*el kell minket az Istenek elől szeretni*” stb.). Érdekes, de nem könnyen magyarázható fejlemény, hogy föltűnik a szövegben a „*föld*”, a „*parasztos*”, sőt a paraszti léthez való közös viszonyulás is. Az, hogy ez a tematikai elem egy Illyésnek szóló ajánlásban fölbukkan, akár természetes is lehet: Illyés ekkor már, egyebek közt *Nyugat*-beli verseiben is, saját maga is hangsúlyozza ezt a parasztsághoz való, félig „szociológiai”, félig – s döntően – érzelmi kötődését. (Ez a kötődés – csak zárójelben jegyzem meg – a modern magyar irodalmi gondolkodás történetében önmagában is szignifikáns mozzanat: egy, a népi mozgalom felé mutató orientációváltás megnyilvánulása, jóval több, mint egyéni jellegzetesség. S e vonatkozásban a dátum, 1928

is fontos!) Ami meglepő, de nem megmagyarázhatatlan, kettejük sorsának összekapcsolásával József Attila maga is e pozícióhoz kötötte magát: „*Mi föld vagyunk.*” Ez a gesztus, ismervé ekkori élete külső körülményeit, napi társaságát stb., minden valószínűség szerint az Illyéshez való érzelmi igazodás tünete. Maga a kötődés, persze, benne volt származásában, korábbi orientációja bizonyos elemeiben, pl. szegény ember verseiben stb. – de az őt belülről jellemző ambivalencia ekkori s ilyen jellegű egyértelműsítése beszédes. Sőt, rejtett feszültségben van az éppen akkoriban bontakozó nagy szerelem szociokulturális kontextusával, a Vágó család képviselte kulturális klímával. Mindez valószínűleg azzal magyarázható, hogy Illyésben József Attila egy önmagához irodalmilag méltó, „igazi” szövetségést vélt fölfedezni, olyat, akinek szociokulturális háttere, alkata, s nem utolsósorban költői tehetsége egyaránt fontosnak tetszett föl előtte. Olyat, aki kvalitásai és egyénisége révén, ha akarja, kielégítheti szeretetigényét. A kapcsolatnak ez az érzelmi komponense, aligha véletlen ez, mindjárt a vers elején hangsúlyosan megjelenik: „*Minket Gyuszi, szeretni kell / s engem tán jobban s láthatóbban.*” Maga a versbe foglalt ajánlás is voltaképpen ennek a szeretetigénynek (s az összetartozásnak) a bejelentése. Ám félreértenénk a szöveget, s átstilizálnánk a költő ekkori beállítódását, ha nem vennénk észre, hogy az azonosulásvágy háttérben már a potenciális elkülönülődés, az egymásra nem találás veszélyének érzékelése is ott munkál. A 9. sor („*Így egymás nélkül kódorogva*”) javítás eredménye, eredetileg ez állt helyette: „*de ha egymás elől elbújunk*”. Mindkét verzió a külön utakon való mozgás lehetőségével számol. Az eredeti, hatálytalanított változat e külön mozgást az egyéni, de mindkettőjükből következő aktivitással hozza összefüggésbe („*egymás elől elbújunk*”), a végleges verzió „csak” megállapítja, regisztrálja az ‘egymás nélküli kódorgás’ eshetőségét. Ám a mindkettő mélyén megbúvó „*egymás nélküliség*” érzése így is, úgy is közös kísérletük meghíusulását anticipálja: „*Így egymás nélkül kódorogva / fojtott dühünk az égbe száll – / s a fojtott düh az isten lelke, / s az isten földet nem kapál.*”

Talán nem erőltetett a következtetés, ha leszögezzük: a versben egyszerre van benne a vágyott baráti közösség igénye s a közös föllépés esetleges meghíusulásának sejtelme is.

A kötet Illyésnek ajándékozása és a több, mint beszédes ajánlás megírása egészében mégis félreérthetetlenül a szövetségeskeresés gesztusa. Ezt az értelmezést erősíti az a tény is, hogy „régí”, 1925-ös kötetébe József Attila ekkor, aktuális költészetét reprezentálódó, éppen a *Szabados dal* jegyezte be. Ez a még Párizsban született anarchista hitvallása ugyanis, minden jel szerint, ekkori politikai önmeghatározásaként is fölfogható. Vágó Mártától tudjuk, hogy 1928-ban még nyíltan „*anarchistának vallotta magát*” (Vágó 1975. 25.), s Vágóék egyik vendége is így emlegette a költőt: „*Megható feje van ennek a kis anarchistának*” (uo. 27.). S ez a fölfogás, a jelek szerint, az ekkori Illyéstől sem volt teljesen idegen. Illyés legalábbis egyik emlékezésében, amit N. Horváth Béla vont be az értelmezés körébe, így beszélt kettejük közösségéről: „*Kezdő író korunkban József Attilával »Szabadosok Társulása« címen alapítottunk félíg tréfás, félíg keserű kétszemélyes pártot. Nem én kiáltok című kötetének nekem adott példányába ennek emlékéül költötte ő Szabados induló [!] címmel azt a versét, amely így kezdődik: »Ahol nincsen villanylámpa...«*” (idézi N. Horváth 1991. 739.). Stoll Béla ugyan joggal tette szóvá, hogy Illyés pontatlanul említi a verset, *Szabados indulót* mond *Szabados dal* helyett, s József Attila e verset nem az ajándékozáskor írta, ahogy Illyés vélte, hanem már előbb (ÖV 2005, 3:148.) – ám ez nem hitelteleníti az emlékezés lényegét. A pontatlanságok csak az emberi memória szükségképpeni hibái. Azt viszont konkrétan tudjuk, hogy József Attilát is, Illyést is rokonszenv fűzte a francia anarchizmus világához. József Attila, ismeretes, 1931. szeptember 3-i levelében maga írta meg Fábry Zoltánnak. „*Én anarchista voltam azelőtt, tagja a párizsi »Union anarchiste-Communiste«-nek*” (JALEV 278.), s a *Szabados dal* is voltaképpen a mozgalom *La Libertaire* című hetilapjának nevére, a szabadosra alludál. Illyés pedig, igaz, még József Attila párizsi éve előtt, olyan lapoknak volt a munkatársa,

mint a *Partisans*, a *Le Journal Littéraire*, a *Vox du Peuple*, a *Proletaire* stb. (vö. Szigeti 1995. 154.), s ezek egyike-másika nem állt nagyon messze a *La Libertaire*-től. Sőt, Illyés személyes indulataiban is volt ekkor még valami, ami rokon érzületként jellemezhető. *Énekelj, költő* című, már a *Nyugat*-ban megjelent versét például így zárta: „*Néha mégis elborul homlokom, koszorúm lehullik csörögve, / a kémény füstjében Dózsa György sercegő bőrének szagára emlékezik orrom, / mintha én is haraptam vón’ belőle, gyomrom felkavarog, / köpésem vitriol, ha isten segít, megláthatjátok még fekete marását*” (Nyugat, 1928. I. 837.).

A közösségkeresésnek tehát némi eszmei föltételei is adottak voltak.

4

A két fiatal író előtt irodalmi, irodalomközéleti szempontból azonos követelmények állottak: be kellett tagolódniuk valahogy a magyar irodalmi élet adott rendjébe.

Ez Illyésnek sikerült jobban és szinte föltűnő gyorsasággal.

A helyzet kulcsa a jelek szerint a Magyar Korona kávéház volt. Ahogy az egyik kortárs, Komlós Aladár írta később, József Attilára emlékezve: „1926–27-ben [helyesen: 1927–28-ban] sokat üldögéltünk az *Andrássy úti Magyar Korona kávéházban*, ahol *Osvát Ernő* a *Nyugatot* szerkesztette, s amelynek asztalait délelőttönként ellepték az itt fekete fogyasztásra sem köteles, állástalan fiatal írók, s amelynek *Osvát* elfoglalta páholyában gyakran megjelent *Móricz Zsigmond* és *Kosztolányi is*” (Komlós 1967. 271.). Ez a páholy legendás helye volt akkor a magyar irodalomnak, mások is megemlékeznek róla. *Osvátról* írott nekrológiájában pl. Németh Andor: „*Tudom, hogy nem felel. // Pedig szeretném tudni, mit mondana. Ha bemennék a Magyar Korona kávéházba, az utolsó fülkébe, – mely most üres – és kereken megkérdezném? Mit mondana? Ha közölném vele, hogy százhusz-százharminc, nagyobbára névtelen író nevében jövök, hogy felelőssé tegyem – újból, megint?*” (A Toll, 1929. 30. sz. 17., újraközölve OEKK 462.). S *Osvátra* emlékezve, ugyanerről az időről írta *Illés Endre* is: „*Első beszélgetésünk után az Andrássy úti Magyar Korona kávéházba hívott meg. Itt tartotta igazi olvasó- és fogadóóráit*” (Illés, OEKK 343–344.). *Illyést* *Osváthoz*, tudjuk, *Füst Milán* ajánlotta be, *Illyés kései*, némileg leegyszerűsítő és poentúrozó emlékezése szerint így: „*Osvát asztalához Füst Milán vezetett el, Babitséhoz József Attila*” (Illyés 1971, újraközölve Domokos szerk. 2006. 16.).

A történet persze valójában ennél kicsit komplikáltabb.

Füst, megismerkedve *Illyésnek* A *Láthatárban* közölt verseivel, még 1927. március 18-án (!) levélben ajánlotta be az ifjú költőt a *Nyugat* szerkesztőinek. Akciója azonban, érdekesmód, nem járt azonnali sikerrel, *Illyés* versei a *Nyugat*-ban csak háromnegyed évvel később, 1928 januárjában jelentek meg először. Hogy a közben eltelt időben mi történt, pontosan nem tudjuk, lehet, hogy *Füst* ráerősítésképpen csakugyan személyesen is elvitte *Illyést* *Osvát kávéházi asztalához*. Annyi biztos, 1927 végén, 1928 elején már *Illyés* is hozzátartozott *Osvát kávéházi udvartartásához*. *Osvátról* írott 1933. októberi, tehát még időközeli cikkéből tudjuk ezt. Ott ugyanis így írt *Osvátról*: „*Órák hosszat hallgattuk a kávéházban szellemes előadását, csipős kritikáit. Hogy még tovább hallgathassuk, hazakisértük*” (Illyés 1933, újraközölve OEKK 523.). S hogy mi zajlott *Osvát* íróalakító kávéházi udvartartásában, *Illyés*, némi távolságtartással ugyan, de erről is szót ejtett cikkében: „*Ő [ti. Osvát] az étellel játszó írók életével játszott. Rímekbe bódult költőkből drámaírókat és publicistákat alakított. Egy kezdő hírlapírót pár mondattal a regényírásra utasított*” (uo. 524.). S ez a leírás alighanem személyes élményekből is táplálkozott. Abból a tényből, hogy *Illyés Füst Milántól* való beajánlása (1927. márc. 18.) és az első *Nyugat*-beli verspublikáció közt háromnegyed év telt el, arra következtethetünk, hogy az íróátalakító

gyürkőzés szerkesztő és írójelölt közt Illyés esetében is lezajlott. Ennek részleteiről azonban semmit nem tudunk; sem Osvát, sem – tudtommal – Illyés nem beszélt erről később.

De ez a gyürkőzés, akárhogy történt is, meghozta eredményét. A különben gyakorta megbízhatatlan Gellért Oszkár (ez időben a *Nyugat* egyik szerkesztője és Osvát bizalmasa) joggal hivatkozhatott a száraz, de szárazságában is beszédes tényre: „1928. január 16-tól 1929 szeptemberéig – Osvát haláláig – azután harmincegy verse jelent meg Illyésnek” a *Nyugat*ban, „s első verseskönyvét, a *Nehéz földet is Osvát adatta ki a Nyugat folyóirat emblémájával. A Nehéz földbe Illyés be is nyomatta, hogy »Osvát Ernőnek«*” (Gellért, OEKK 355.). S amiről Gellért még nem is beszél: nemcsak verseket közölt ez időben a *Nyugat* Illyéstől, de egyéb írásokat is – Osvát a kritika- és tanulmányírára is rákapatta fölfedezettjét. Summa summarum: Illyés 1928 folyamán a *Nyugat* rendszeresen publikáló szerzője lett.

Írásainak *Nyugat*-beli megjelenései érdekes dinamikát mutatnak. Az év folyamán hét *Nyugat*-számban szerepelt, tíz írással, de némelyik verse voltaképpen nem egy vers volt, hanem több, akár 5–6 darabból álló versfüzér. Január 16-án, nyitányként, egy többrészes verse, a *Szülőföldem* jelent meg, április 16-án a *Forrás* című verse, majd június 16-án egyszerre három újabb költeménye (*Énekelj, költő; Szegénylegény; Szárnyak*) és egy „figyelője”, azaz kritikája (*Papírember. Sirató Károly versei*). Az újabb megjelenés, ősszel, ismét íráshalmazó: október 1-jén egy több részes nagy versét, a *Búcsúztatót*, és egy „figyelőjét” (*Fölkél a nap. Egri Viktor regénye*) hozta a lap, majd november 1-jén egy újabb „figyelőt” (*Tavasztól télig. Szucsich Mária regénye*), és november 16-án is egy „figyelőt” (*A sötét ujj. Barta Lajos regénye*). December 1-jén pedig, első helyen, vezető anyagként közölték Babits új verseiről írott tanulmányát (*Az Istenek hálnak, az ember él*). Ez utóbbi közlés kiemelt módja kétségtávol Babitsnak szólt, de egyben az ifjú tanulmányíró jutalma, szerkesztés-technikai elismerése is volt. (Nem véletlen, hogy Illyés korábbi protezsálója, Füst Milán például naplójában azon keseregott egy helyen, hogy az ő írásait a *Nyugat* ritkán hozza vezető anyagként. A szerzők körében, úgy látszik, ez az első hely bizonyos rangot adott, presztízst teremtett írójának.)

A *Nyugat* már április 16-án nyilvánosan is reflektált új szerzőjére. A „*Független művészek*” előadóstjéről beszámolva a lap kritikusa, Fenyő László két, szempontunkból fontos megjegyzést is tett. Az egyik általános érvényű megállapítás, de Illyés új helyzetét mégis megvilágítja: „*»Független művészek«, ez a büszke pleonazmus ebben az esetben, mikor olyan csoportra vonatkozik, melynek tagjait még nem is régen sokkal szorosabb, az irodalmi iskola jellegével rokon összetartozás egyesítette, alighanem arra akar utalni, hogy ez megszűnt és most már nemcsak kifelé, de befelé: egymástól is teljesen függetlenek*” (Fenyő 1928. 618.) Azaz, a Kassák-csoport, a hazatért magyar avantgárd bomlása immár előrehaladt. A másik megjegyzés közvetlenül Illyésre vonatkozik, s nemcsak Fenyő, hanem alighanem a beszámoló közlő szerkesztő véleményét is kifejezi: „*Az este méltán legnagyobb sikere Illyés Gyula versei voltak; e tehetséges fiatal költő sokat tanult, de verseinek magyar és szociális bánatokat keverő, tartalmas keserősége legegényebb sajátja*” (Fenyő 1928. 618.). Ha tudjuk, hogy ezen az esten olyanok szerepelnek írásaikkal, mint Kassák, Déry, Nádass József vagy Németh Andor, ez az elismerés különösen figyelemre méltó. A *Nyugat* a bomló avantgárdból immár kiemelte Illyést.

Osvát Illyéssel kapcsolatos „közléspolitikájáról” mindenestre elmondható: „fölepítette” az ifjú költőt, s abból következtetve, hogy kritika- és tanulmányírára is rávette, valószínűleg belülről is formálta, alakította.

Illyés *Nyugat*-szerzővé válása számunkra két szempontból figyelemre méltó. Az egyik: ez a fejlemény még a *Nyugat* ilyen „másodlagos” korszakában is rangot adott a befogadott írónak – íróvá avatásként fogható föl. A másik: az, ami ma, visszatekintve, természetesen tetszik, egyáltalán nem volt az. Illyés Párizsból hazatérve még marginális helyzetű

avantgárd költőnek számított, helye és feladata igazában Kassák körében lett volna. Ő azonban, mint látható, ha nem is élesen, fordulatszerűen, de a *Munka* helyett a *Nyugatot* választotta. Ezzel jelentős döntést hozott, döntése pedig belesimul egy folyamatba, amely – visszatekintve rá – trendnek látszik, akkor azonban még teljességgel nyitott, alternatív lehetőség volt csupán.

Miről volt itt szó? Az avantgárd „elárulásáról”, pálfordulásról? A döntésnek kétségkívül némileg ilyen látszata, „íze” van (ismerjük például az Illyést követő, szintén Kassáktól a *Nyugathoz* pártoló Zelk Zoltán későbbi vallomását [Zelk 1984. 26.] erről) – valójában azonban másról volt szó. Egy mentalitástörténeti folyamat beéréséről, s egy, még a (francia) avantgárdban gyökerező költői és politikai stratégia személyes alkalmazásáról. Egyik tanulmányában Szigeti Lajos Sándor meggyőzően valószínűsíti, hogy Illyés szubjektíve „csak” a francia avantgárd „gyarmatok” iránti érdeklődéséhez igazodott, amikor Párizsból hazatérve itthon a „föld” költőjeként, valóságos szociológiai funkciókat betöltve, alakította ki saját írószerepét. Az idézet, melyet Szigeti Gara László Illyés-könyvből hoz föl erre vonatkozóan, meggyőző: „Meglepően sok közös jegy lévén a nép művészi szemlélete és a legújabb művészi kifejezési formák között kísérletet kellene tenni e kettő mintegy közlekedőedény-szerű összekapcsolásával. Új képeit Picasso, új márványait Liphshitz a néger művészet megértése, átértése alapján alkotta. Természeti törvény, ízlés-visszaközlekedés tehát, hogy a négereknek viszont Picasso művei tessenek, illetőleg csakis azok tessenek. Ez kiszámíthatatlan jelentőségű, mert hisz a gyarmati népek forradalmi felszabadítása épp most van soron. A két forradalom – a társadalmi s a művészi – találkozása itt máris biztosított! De voltak Európának is gyarmati sorsú népei. Igen, a Duna-völgyiek! De most ez előnyt is kínál, kulturálisan!” (idézi Szigeti 1995. 156.) Az természetesen egyáltalán nem bizonyos, hogy ez a helyzetértékelés helytálló, de hogy ösztönző lehetett, valószínű.

Ami mindenképpen bizonyos: 1928 tavaszán Illyés már a *Nyugathoz* tartozónak tudta magát. Emlékezésében erről Vágó Márta magát Illyést „idézi”: „Illyés felállt, és kijelentette, hogy ő már a *Nyugathoz* tartozik, talán még egyszer szerkesztője is lesz, *Osvát* szerint” (Vágó 1975. 25.). S bár utóbb, az emlékezést megismerve, Illyés fanyalgott Vágó Márta róla rajzolt portréján, kétségbevonhatatlan, hogy 1929 őszén Illyés már „mindent” *Osvátnak* kívánt megköszönni. Amikor *Osvát* meghalt (1929. okt. 9.), Illyés levelet küldött Gellért Oszkárnak, mellékelve hozzá *A bátorodó vendég* című versét, a vers elé pedig ajánlást írt: „*Osvát* Ernőnek volt szándékomban ajánlani ezt a jó pár hónappal ezelőtt írt verset. Szomorúan nyújtom áldozat gyanánt most emlékezetének. Fiú szeretettel és hálával: én neki köszönhetek mindent” (idézi Gellért, OEKK 355.).

5

Itt óhatatlanul egy rövid kitérőt kell tennünk. Nem lehet ugyanis megkerülni azt a kérdést, hogy az *Osvát*–Illyés-interakcióból Illyés milyen beállítódással került ki. Ha az 1928 folyamán a *Nyugatban* megjelent verseit és egyéb írásait áttekintjük, kiderül, hogy poétikailag egy posztavantgárd költészet bontakozott ki nála ebben az időben. A laza forma, a tudatosan merész képzetkapcsolás az avantgárd iskolázottság nyoma és továbbélése. Tematikailag a „benszülöttek” világának földidézése, mint Szigeti Lajos Sándor jóvoltából tudjuk, még szintén a korábbi, párizsi inspiráltsághoz köthető. Ám ez egyúttal már átvezet egy másik, későbbi „magyar” fejleményhez, a népi mozgalom irodalmi jelentkezéséhez is, amely – mint Ignotus Pál Erdélyi József bíráló cikke mutatja – 1928-ban már az első vitáig is eljutott, később pedig központi jelentőségű trend lett. Ez a váltóátállítás, aligha véletlenül, az önmagát még szocialistának tudó Illyés egyik *Nyugat*-beli „figyelőjében” érhető

tetten. Barta Lajosnak *A sötét ujj* című regényéről írva, az 1928. november 16-i számban már sok mindent elárul a maga egyéni, „paraszti” szocializmusfölfogásának mibenlétéről. Gondolkodástörténetileg e „figyelő” három eleme érdemel megkülönböztetett figyelmet. Az egyik a szocializmus ideológiájának Illyés adta jellemzése: „A szocializmus ideológiája, egy-két módszerbeli eltérés ellenére is, ma már egységes egész, szinte kánonszerű alapelveken nyugszik; a népek és egyének szerint különböző forrású elégedetlenség, gyűlölet, idealizmus, s mindaz a nehezen kifürkészhető érzelmi vagy gondolati lököerő, ami az embert szocialistává teszi, széles és mégis egy irányvonalú szellemi világmozgalomba torkollik, amely a maga tétéleivel, hierarchiájával, vallási fanatizmusával valóban közel jár a római egyház országokat átfogó szervezetéhez” (Nyugat, 1928. II. 693.). Jól érzékelhető, hogy ez a jellemzés ambivalens, egyszerre igenel és tagad, s megvan benne a distanciálódás igénye. S magát Illyést már éppen az egyedi, a „magyar” lehetőség érdekli; írásának ez a második jelentős eleme: „Ugyanazon marx-engels breviárium szavai mármint egészen más értelmezést kaptak Oroszországban, Angliában, Kínában, és értelmük az ellentmondások ellenére is mindenütt igen helytállónak látszik. Mindez meglehetősen közhely már. Újdonság csak az, hogy vajon a magyar karakter, a magyar társadalom hogy fogja felszíni ezt az áramlatot? Melyikhez csatlakozik? Vagy, mint a kereszténység esetében, megoszlik, az egy kultúrára kívánczó faji erő szétforgácsolódik az összes elképzelhető változat és felekezet között?” (Nyugat, 1928. II. 693–694.). A harmadik elem, amelyre figyelniünk kell, az ezen a kontextuson belüli külön út irányának keresése. A lehetőségeket ugyanis egy ponton merőben újszerűen értelmezte: „A parasztság elproletarizálódásának tragikus, de a történelmi fejlődés szempontjából mégis kívánatos szükségszerűségét az orosz szocialisták terjesztették el annak idején a néppárti narodnikiek tolsztojánus, parasztistenítő, tehát konzervatív programjának ellensúlyozására. Az akkori orosz szocialisták csak az ipari munkást vették igazán munkás-számba, előttiük a gyári proletárság volt a jövőendő letéteményese, szükségszerűnek látták, hogy ez a tábor minél jobban szaporodjon. Nos, épp Oroszország adta és adja a példát, hogy ez a proletarizálódás nem is olyan nagy történelmi szükség. A földtelen, félnincstelen parasztság egyetlen útja nem a gyáron át vezet a jövőendő felé” (Nyugat, 1928. II. 695.).

Ezzel, aligha kétséges, Illyés orientációkeresésében a döntő váltoátállítás megtörtént. Itt lényegében már együtt van az az egyéni gondolati konstrukció, amelyet az elkövetkező évtizedek eszmei küzdelmeiben, többnyire implicit formában, de jól fölismerhetően fegyverként forgatott.

6

József Attilának az irodalmi rendbe való beilleszkedési kísérlete az Illyésével párhuzamosan, de egészen más eredménnyel zajlott le.

Ami azonnal megkülönbözteti Illyés kísérletétől, az – sajátos módon – látszólagos előnye. József Attila már jóval korábban, 1923-ban föltűnt a *Nyugat* hasábjain verssel, sőt – Ignotus nevezetes harmadik *Nevojtinája* révén – 1926-ban már fölfedezésértéktű, megszemenően elismerő vélemény is megjelent róla, illetve költészetéről a lapban. Ez azonban, ha jól belegondolunk, csupán csalóka látszatnak tekinthető a *Nyugat*ba való beilleszkedés lehetőségeit mérlegelve. József Attila 1923 és 1928 közt nemcsak nem lett a lap állandó munkatársa, de averziókat keltett maga iránt. Ez szépen kiderül, ha áttekintjük azt a keveset, amit az 1928 előtti évekből Osváthoz való viszonyáról tudunk.

1923-tól 1927 ősziig, Magyarországra való visszatéréséig a *Nyugat* mindössze négy (vagy ha az Ignotus cikkébe rejtett közlést is beszámítjuk: öt) versét közölte. 1923-ban, az április 16-i számban egyszerre hármat (*Utrahívás*, *Névnapi dicséret*, *Sacrilégium*), majd, szűk egy év múlva, 1924. március 16-án még egyet, a *Hűséget*. A költővé avató első szereplést

tehát nem követte rendszeres *Nyugat*-beli megjelenés, sőt az együttműködés lényegében mindjárt az elején megszakadt. Pedig József Attila utóbb is próbálkozott. 1925 őszén, Bécsbe menetele előtt személyesen is fölkereste Osvátot, s ez alkalommal Osvát egyik „szerzőt szerkesztő” beszélgetése zajlott le köztük. Az ifjú költő erre a beszélgetésre hivatkozva kereste föl levelével a *Nyugat* szerkesztőjét 1925. november 14-én. Ebből a levélből tudjuk, hogy József Attila igyekezett alkalmazkodni Osvát igényeihez, s bár némileg rájátszott az élményre, sőt finoman még „zsarolni” is próbált a szerkesztői beavatkozás tényével, elsődlegesen publikálni szeretett volna. A beszélgetésükre való visszautalásai mindenesetre mindkettőjükre jellemzőek: „*Nyugtalanságom még jobban növekedett s káoszú életet világomban egyedül a szerkesztő úrral való beszélgetésem, futó beszélgetésem az, amivel tájékozódni próbálok és merek*” (JAlev 88.) – írta ekkor. Majd erre a beszélgetésre hivatkozva szerette volna elérni verseinek közlését: „*Két verset is küldök, mert szerkesztő úr hozta ki belőlem, azzal a pár szóval, és joga-kötelessége van hozzájuk*”. Sőt odáig ment, hogy szinte felelősségre vonta Osvátot: „*Mért mondta Ön, Szerkesztő úr, azt a pár szót, mért nem engedte, hogy vagy megöljek magamban mindent, vagy magamat küldjem föld alatti barátaimhoz*” (JAlev 88.). Osvát azonban egyáltalán nem hatódott meg ezen az érvelésen, a verseket nem közölte, sőt – ha igaza van Stoll Bélának – még csak nem is válaszolt rá (JAlev 627.). Az ifjú költő azonban ekkor még nem adta föl a harcot, tíz nap múlva, november 24-én újabb levéllel ostromolta Osvátot, azt próbálva elérni, hogy Osvát legalább *A tavi torony harangozóját* közölje (JAlev 89.). Ez az akciója sem járt azonban sikerrel, s a kapcsolat, úgy tetszik, egy időre ekkor meg is szakadt. Talán, valamikor a bécsi és párizsi év közötti hazalátogatásakor, személyes pengeváltásra is sor került közöttük – egy későbbi levele (JAlev 132.) legalábbis mintha erre utalna. A még Bécsben megismert Ignotus kedvező véleménye ugyan 1926. szeptember 16-án, a harmadik *Nevojtina* keretében a *Nyugat*-ba csempészte a *Tiszta szívvel* (Ignotus ugyanis saját cikkében egy az egyben idézte e verset), s akkor a *Nyugat* névleges főszerkesztője a véleményét sem rejtette véka alá. Hogy József Attilához írott, 1926. október 22-i levelében ki is mondta: „*Hogy nékem mi a Rólad való véleményem, azt nemcsak Te tudod, hanem Osvát és Gellért is tudja*” (JAlev 129.). Ez azonban, furcsa mód, nem volt elég a *Nyugat*-ban való újabb megjelenéshez. Ignotus a költő versküldeményét, elismerve befolyásnélküliségét, Osvátékhöz irányította át – a lap közléspolitikájába immár nem volt beleszólása. József Attila ekkor, Ignotus tanácsára, küldött is verseiből a *Nyugat*-nak, de – s ez figyelemre méltó – már ő maga is úgy vélekedett, hogy „*előző viszonyunk folytán*” versei aligha kapnak majd nyomdafestéket a lapnál.

Várakozásai, tudjuk, beigazolódtak. Beszédes ténynek tekintendő, hogy Osvát az Ignotus cikkének megjelenése után küldött verseket sem közölte.

Teljesen magától értetődő tehát, hogy Párizsból hazatérve József Attila egy darabig nem is kísérletezett Osvát megnyerésével. Részben, nyilván az előtörténet miatt, az elutasításoktól megsértve, részben a maga aktuális, sok vonatkozásban *Nyugat* utáni, de legalábbis azzal rivalizáló „avantgárd” poétikája miatt. Jellemző, hogy 1928-ban, ha csak egy fordítás erejéig is, még a *Nyugat* riválisánál, Kassák induló *Munka* című folyóiratának első számában bukkan föl neve. Ha figyelembe vesszük, hogy 1928 elején a tervezett *Nincsen apám, se anyám* kötet még ortográfiája szerint is egy, a nyugatos gyakorlattól radikálisan és demonstratívén különböző elképzelés szerint szerveződött meg (Lengyel 2005), ez a tartózkodás teljesen „logikus”-nak tetszik.

Hogy mi változtatta meg opcióját, s Kassák helyett mi közelítette Osváthoz és a *Nyugathoz*, csak találgatni lehet. Elképzelhető, hogy ebbe belejátszott Kassákhoz való mindig is kiegyensúlyozatlan viszonya, belejátszott barátjának, Illyésnek példája (sőt, esetleg, még személyes ösztönzése sem kizárható), s a helykeresésnek élethelyzetéből is fakadó szüksége. Kellett valami fórum, valami kör, amelyhez tartozni lehetett. Az alkalmat

mindenesetre a közös kávéház, a Magyar Korona szolgáltatta – itt ugyanis nemcsak Illyés fordult meg rendszeresen, de mint több, egymást is erősítő adat mutatja, József Attila is. (Ami egyébként értelem szerű is: a közelben lakott.) 1928. február 20-án láttuk, itt dedikálta a *Szépség koldusát* régi-új barátjának, Fenyő Lászlónak, s – egyik leveléből tudjuk – ismerősei még egyik-másik levelét is ide címezték neki. 1928. április 25-i, Sándor Imréhez írott levelében olvashatjuk: „*Kedves Imre, jóideig hevert lapotok a Koronában, minthogy egyéb dolgom vagy inkább dolgom hiánya innen elszólítottak, de már ismét itt koronázom a múzsákat*” (JAlev 221.). S alakja, ez időről esvén szó, több emlékezésben is a Magyar Koronában bukkan föl (pl. Illyés, Komlós Aladár). Márpedig éppen Komlós Aladár emlékezéséből tudjuk, hogy e kávéházi közegben a fiatal írók három nagy, állandó beszédtemája közül az egyik az volt, hogy mivel lehet elnyerni Osvát tetszését (Komlós 1967. 271.). A *Nyugat* vonzása tehát, az irodalomtörténészek utólagos konstrukcióira is rácafolva, még erős volt, széles körben hatott, s a *Nyugat*ba való bejutás „kapuőre”, Osvát maga is a figyelem középpontjában állott.

Az, hogy – a korábbi negatív tapasztalatok dacára – József Attila előbb-utóbb érintkezésbe kerüljön az ugyanott székelő nagy szerkesztővel, szükségszerűnek tekinthető. Az lett volna meglepő, ha ez az érintkezés nem jött volna létre.

Sajnos József Attila életének alakulása 1928 első hónapjaiban nehezen átlátható, s a jelek szerint meglehetősen zűrés is volt. Hogy mikor mi történt vele, szinte rekonstruálhatatlan. Annyi bizonyos, 1928 februárjában leckekönyvébe fölvette második félévi egyetemi óráit. Két professzora keltezte aláírását: Császár Elemér február 17-én, Fináczy Ernő február 28-án igazolta aláírásával az indexben órája fölvetelét (JA-iratok 118.). Ekkor azonban már alighanem hajléktalan volt. Helyzetét Szabolcsi Miklós így jellemezte: „*Meddig lakott családjával a Lovag utcában, nem tudjuk egészen pontosan. 1928 márciusában már »Andrássy út 6. III. 12.« szerepel lakcímeiként, de valószínű, hogy előbb, talán már 1927 decemberében költözött el a családtól, először – sehová, majd albérletből albérletbe. Ezekből Nádass József említi Sándor Imre albérleti szobáját a Klauzál téren: »itt talált több hétre ideiglenes menedéket – a szobaasszony zúgolódása ellenére – Attila.« Három levelében is utal rá a fiatal költő: »másfél hónapig nem volt lakásom, padon aludtam, de leginkább átsétáltam az éjszakákat és hamarosan ki sem számítható idő óta kenyéren és vízen élek« – írja 1928. március végén Zolnai Bélának*” (Szabolcsi 1992. 9.). Szabolcsi könyve egy másik helyén úgy véli „*a »padon alvás« időszak 1928 február-márciusára tehető*” (Szabolcsi 1992. 10.). Számomra nem bizonyos, hogy a Sándor Imrénél való dekkolás csakugyan ekkor történt-e. A kérdés azonban szempontunkból most nem is ez, hanem az: miért lett a költő hajléktalan, s hogyan sikerült végre albérletre szert tennie? Magyarán: honnan volt pénze az Andrássy úti szoba kibérlésére?

Választ adni ezekre egyelőre nem tudunk. Csak föltételezhetjük, hogy a Lovag utcából, Makaiéktól valami családi konfliktus úzte el, s hogy helyzete 1928 márciusában valamilyen módon mégis rendeződött – valahonnan, valakitől némi pénzre tett szert. Hogy kitől, egyelőre megsaccolni sem lehet. Két dolog azonban bizonyos: valamikor ekkoriban került kapcsolatba a Vágó családdal, s ekkoriban – alighanem 1928 márciusában – érhető tetten az Osvát Ernőhöz való közeledése is.

Azaz: az Osváthoz való közeledés egy krízishelyzet megoldásának része volt.

József Attila és Osvát érintkezéséről az első adat 1928. március 29-éről való. A költő ekkor a szegedi *Széphalom* szerkesztőjét, Zolnai Béla professzort kereste föl levelével, s három Villon-balladát küldött neki közlésre, majd így érvelt: „*A Nyugat tíz-tizenkét pengőt fizet és Osvát hajlandó is lett volna közölni őket, de ez időbe került volna, amit én – éppen az imént mondtak [ti. nélkülözése] miatt bajosan tudnék kívárni*” (JAlev 218.). E levélből tudjuk azt is, hogy József Attila Zolnainál kritikáírássra is ajánkozott: „*Azonkívül szeretném, ha Professor Úr helyet adna kritikai írásaimnak is*” – írta ekkor (JAlev 218.).

Érdekes, hogy Déry Tibor, Nádass József, Szélpál Árpád, illetve Fenyő László, Tamás Sári és Szenes Erzsí könyvéről akart írni (JAlev 219.), s ekkor már kritikusi elveit is fejtegette (JAlev 218.). Ez az ajánlata több szempontból is figyelemre méltó. Mindenekelőtt: József Attila, aki addig csupán egyetlen rövidke hírlapi szíveségkritikát írt, s csak a költészetet ambicionálta, most váratlanul „egy új kritikai közvéleményért való küzdelem megindulása”-ban kívánt részt venni, mondván: „Megdöbbenve tapasztaltam, hogy alapos, formaelemző, tehát tulajdonképpen tárgyyszerű, mesterségbeli kritikánk nincs. Ez különösen a verskritikákra vonatkozik: komoly hozzászólás alig akad, mert nem tekinthetjük azokat az u.n. »intelligens« és a költő u.n. »lelkét« leíró stílusgyakorlatokat. Márpedig egészséges kritika nélkül nem lehet egészséges az irodalom sem. És ez különösen fontos most, amikor a kontárok roppant tömege nyüzsög a fórumokon” (JAlev 218–219.).

Ha ismerjük Osvát szerkesztői gyakorlatát, akkor nyilvánvaló, hogy ebben a fordulatban már az ő intenciói érvényesültek. Szilágyi Judit az Osvátra vonatkozó emlékezések áttekintése alapján így rekonstruálta az osváti szerkesztői metódust: „Az elfogadott írások sorsa nem volt feltétlenül egyszerű. Többnyire ekkor következett a sokak számára legfájdalmasabb eljárás, a beavatkozás (Gellért Oszkár szerint: a »beavatás«) művelete, a vivisekció-szerű közös átírás, átformálás. Módszere, az úgynevezett műterembeszélgetés, egyszerre jelentette a szerkesztést és az együttalkotást. A szerzővel folytatott megbeszélés során mondatról mondatra haladva értékelték és javították a szöveget. [...] Az eljárást sokan mint »véres szellemi flörtöt« utálták, mások a »kongeniális segítőttárs« produktív együttműködéseként értékelték. Abban azonban egyetértettek, hogy Osvát a »jólmegeírt« esztétamorálja nevében mindenkiből a legjobbat akarta kierőszakolni. Néha csak a címet változtatta meg önkényesen, de az is előfordult, hogy az írásjelek, szavak, mondatok cseréjével elérte: a szerző »ne azt írja, amit igaznak hisz – írja az ellenkezőjét«. [...] Megesett, hogy a versekkel jelentkező költőben inkább prózáirói tehetséget, a festőben kritikusi hajlamot vélt felfedezni és műfajváltásra bírta őket” (Szilágyi 2008. 89.). Ebben a metódusban nemcsak az a figyelemre méltó, hogy – mint Szilágyi Judit is írja – Osvát gyakorta „műfajváltásra” bírta a nála jelentkező szerzőket – az, hogy egy fiatal író írjon kritikákat is, máig élő gyakorlat, a szerkesztők ma is adnak ilyen „megrendeléseket”. Fontosabb ennél az, hogy József Attila kritikáírásában – mint majd látni lehet – éppen Osvátnak ez a „vivisekció-szerű” gyakorlata köszönt majd vissza. Így járt el Terescsényi-, Brichta- és Lőrincz-kritikájában, s voltaképpen ez a metódus érvényesült még a hírhedtté vált Babits-ellenes pamfletben is. (Utóbbiban, a hangnemen túl, éppen ezt a verssorokat, sőt nagyobb versrészeket is átíró, az alapszöveget erőszakkal „kijavító” módszert bírálták még barátai is.) S hogy ekkor, 1928. március végén már egy jól megfogható orientációmódosulás is zajlott, mi sem mutatja jobban, minthogy azok, akiknek könyvét elemezni kívánta a Széphalomban, felerészben a „Kassák-csoport” emberei (Déry, Nádass, Szélpál), felerészben viszont már a „Nyugat embere[i]” (Fenyő, Tamás, Szenes) voltak. Az avangárdtól távolodva, a Nyugathoz közeledve ez a kettős választás szinte törvényszerűnek látszik.

S hogy ez a váratlan kritikáírási ambíció nem Osváttól függetlenül alakult ki benne, jól mutatja, hogy részben újabb adatok is Osvát közelében mutatják, részben pedig hamarosan a Nyugatban is kritikusként debütált. 1928. április 25-én, Sándor Imréhez írott levelében például így elmélkedett. „A derűről jut eszembe, hogy egy versemet neked ajánlottam; ahelyett kapsz egy másikat, amelyet ugyan nem ajánlok, hanem így kezdek, azaz kezdtem volt:

*Elküldtem hozzád Sándor Imrét,
mert rügyet látott már a fán,
bár bimbók hírére érdemelnéd.*

Osvátnak igen tetszett és rengeteget mulattak rajta” (JAlev 221.). Ez az utalás kétségtelenné teszi, hogy József Attila és Osvát közt ekkor már napi szerző-szerkesztői munkakapcsolat volt, s azt is, hogy erre alighanem a Magyar Koronában került sor. (A versen

mulatók többes számban való emlegetése ugyanis, közvetve, a kávéházi társaságra utal.) A munkatársi kapcsolat tételezése pedig már csak azért is több, mint valószerű, mert pár nappal később, a május 1-jei *Nyugat*-ban már megjelent József Attila első „figyelője” *Déliabáb* címmel, *Terescsényi György versei* alcímmel (JAÖM 3:8–10.). Ennek a kritikának a megírásában pedig előzetesen meg kellett állapodni a szerkesztővel, majd meg kellett azt írni, ki kellett szedni és nyomtatni – azaz, még gyors átfutási idővel számolva is, a megjelenést egy-másfél hónappal meg kellett előznie a terv fölmerülése.

Ami fontos: József Attila egy időre a *Nyugat* szerzője lett, s Osvát szerkesztői játéka szerinti ütemezésben az év folyamán több írása is megjelent a lapban. Az első „figyelőt” követve már a következő, május 16-i számban is fölbukkant egy verse, a *Szeretők lázadása* (ÖV 1984, 1:445–447), június 16-án egy újabb kritikája (ezúttal Brichta Cézár verseiről: JAÖM 3:10–11.), augusztus 1-jén két verse, az *Áldalak búval, vigalommal* és a *Gyöngy* (ÖV 1984, 2:28., 29.), december 1-jén pedig, *Vérző szárnyakkal* címmel, Lőrincz Jenő verseiről írott „figyelője” (JAÖM 3:12–13.). Sőt két verse, a *Ringató* (ÖV 1984, 2:18.) és az *Engem temetnek* (ÖV 1984, 2:57.) még bizonyosan az ekkori együttműködés eredményeként, de már 1929. január 16-án jelent meg. (Utóbbi a *Nyugat*-ban még *A pap mosolyog* címmel volt olvasható.) 1928 májusa és 1929 januárja közt tehát József Attila hat számban volt jelen írással, s ez alkalmakkor öt verse és három kisebb kritikája jelent meg.

Ez a jelenlét semmiképpen nem tekinthető kiemelkedő, „hangsúlyos” jelenlétnek; minden szempontból elmarad Illyésé mögött. Itt s ekkor Osvát részéről nem egy majdani klasszikusnak, hanem csak egy ifjú, kiegészítő embernek a beemelése történt meg – ezen nem változtat az sem, hogy József Attila irodalmi súlyát ma hogyan ítéljük meg. Utólag, forrás híján, nem lehet megmondani, hogy Osvát miért így alakította az együttműködést, illetve azt, hogy ebben mennyi része volt a költő „természetének”, konformitás iránti érzéketlenségének. Maga az együttműködés azonban szakaszolható; az első szakasz 1928 júliusáig tart, a második pedig ezt követően már inkább csak a kapcsolat fölbomlásának ideje.

Az együttműködés föllendülő szakasza, minden jel szerint, a régóta tervezett új verskötet, a *Nincsen apám se anyám* – ekkor végül is elnapolódott – kiadása körül szerveződött meg. Az április és május lényegében e könyv tető alá hozása körül forgott. Április 25-én József Attila Erdélybe, Kuncz Aladárnak írta meg, hogy: „Verskötet kiadásán töröm a fejem, azazhogy már egészben ezzel törődöm” (JAlev 220.). Ekkor Kuncznak már egy előfizetési ívet is küldött. Ugyanaznap, Sándor Imréhez írott, már hivatkozott levelében egyéb részletekről is beszámolt: „Küldök itt néked három előfizetési ívet – helyezz el jó kezekbe kettőt és egyet pedig iparkodj magad. A könyvet Tevan nyomja s valószínűen Genius-kiadásként jelenik meg a 2.20, azaz nektek ott [ti. Cseh-szlovákiában] 2.50 P, amit – minthogy nem lelem az árfolyamot, számíts át kérlek čK-ra. Szeretném, ha minél több jönne össze – belül jó könyv, kívül szép könyv, és nem drága” (JAlev 221.). Április 29-én pedig Szegedre írt levelet, Eidus Bentiánnak, kérve, hogy „segítsen hozzá, néhány előfizetést gyűjtve, új könyvemnek kiadásához” (JAlev 222.). „A nyomdaköltség felét előre kell fizetnem, kérem Bentián bátyámat, hogy a befolyó előfizetéseket küldje el nekem május 15-ig; gyűjteni azért tovább is lehet, mert a könyv csak május 31-én jelenik meg” (JAlev 222.). A levél fontos utalása, hogy a könyvet József Attila szerint „itt nagy érdeklődéssel várják” (JAlev 222.). S a többes szám itt aligha csak szerelmét, Mártát és barátait jelöli; a tervről Osvát is tudott. A *Nyugat* május 1-jei számában, *A Nyugat hírei* közt ott a bejelentés: „József Attilának május hó 31-én Nincsen apám se anyám címen verseskötete jelenik meg. Megrendelhető a Nyugat kiadóhivatalában” (Nyugat, 1928. I. 692.). S mint már az előbbieken bemutatott adatokból kiderül, e

tervre Osvát „rászerkesztett”: a május 1-jei számban egy „figyelőt”, a május 16-i számban pedig egy verset közölt az ifjú költőtől. Sőt még június 16-án és augusztus 1-jén is hozta írásait.

A várt kötet azonban nem jelent meg, nyilván nem jött össze a szükséges pénz. (A könyv, mint ismeretes, végül csak 1929 februárjában látott napvilágot, sokkal rosszabb nyomdai kondíciók mellett.) Osvát és József Attila viszonya pedig lassan elhidegült. Ennek jelei már júliusban mutatkoztak. A Lőrincz Jenő verseskönyvéről írott kis kritikáját a költő ekkor, júliusban írta (erre maga a szöveg utal), ám – bár bármelyik számba „benyomható” rövidke írásról van szó – a közléssel Osvát decemberig várt. „Elfektette” a kéziratot. József Attila pedig, Vágó Mártához írott, július 22-i levelében játékosan, de félreérthetetlen Osvát elleni éllel így ironizált a lány mondatszerkezetein: „Remek. Intelligenciámban bízva elhiheted. Remek, mert: [...] d./ mert Osvát közölné” (JAlev 228.).

S az Osvát elleni ressentiment az év második felében jelentősen fölgyűlt a költőben. Bár mint Stoll Béla kiderítette, egész sor verse ott hevert a *Nyugat* szerkesztőségében (Stoll tizenkettő cím szerint is azonosított [ÖV 2005, 3:158.]), a versek közlése finoman szólva is akadozott. A *Nyugat* október 1-jei (már szeptember végén utcára kerülő) száma pedig „kiverte a biztosítékot”. József Attila a szám áttanulmányozása után, másnap, szeptember 30-án levelet írt Vágó Mártának, s ebben kifakadt Osvát ellen: „Illyéssel beszéltem, gyönyörű négy részből álló verse jött a *Nyugatban*, bátyja halálára írta »Búcsúztató«-nak. Úgy vélem, többet ér minden eddigi versénél, tehát nagyon jó. De jött kivülről lótól-öszvértől-szamártól [...]. Ha csak Illyéstől jöttek volna, úgy azt hittem volna, hogy az enyéim biztosan nagyon gyöngék, rosszak, nincs önkritikám, mert hiszen ért hozzájuk Osvát. Mikor megláttam a *Nyugatot* egy kirakatban, elsápadtam, ködgomolyog-halaványan néztem a címlapját félórán keresztül. Most már röhögnek, mert Osváttól ez igazán paralízis, vagy szellemi, vagy erkölcsi, utóbbi esetben tehát gyalázatoság, – de legbelül igen fáj” (JAlev 267–268.).

Hogy kinek volt igaza, az írásokat „elfektető” Osvátnak, vagy a publikálni vágyó ifjú költőnek, utólag már majdnem mindegy. A tárgyi igazság mégis megkívánja, hogy kimondjuk: azok a versek, amelyeket az október 1-jei *Nyugatban* József Attila kifogásolt, csakugyan nem voltak jobbak, mint az ő, *Nyugat*nál elheverő versei. Osvát ízlése és kvalitásérzéke tehát nem jól működött, vagy – valami előttünk rejtett okból – kihagyott. Ez azonban csak a legendárium szempontjából lehet meglepő. Osvát, mint sok példa bizonyítja, egyáltalán nem volt csalhatatlan, és számos elhibázott szerkesztői döntése volt. Jellemző, hogy még a *Nyugat* hőskorának emblematisztikus alkotóját, harci „lobogóját”, Ady Endrét is többször megcenzúrázta, írásait asztalfiókba süllyesztette. Hogyne tette volna ezt meg tehát egy marginális helyzetű ifjú költővel, akit semmi és senki nem védett ítéletétől. S hogy ez alighanem a kvalitásérzék megbicsaklása volt, paradigmatisztikus mutatja az úgynevezett osvátí végrendelet (Nemeskéri, 2002. 141.), amely három ifjú költőt ajánlott utódai bizalmába: Illyést, Imecs Bélát(!) és Gyulai Mártát(!). A három fölfedezettből egyedül Illyés érdemei voltak valóságosak, a másik kettőt csak a félreértés és a személyes szubjektivitás emelhetette föl e kiemelt helyzetbe. Diabolizálni azonban Osvátot sem kell; a szerkesztői döntések története, ha egyszer valaki megírná, jelentős részben másoknál is elhibázott döntésekből állna össze. A szerkesztők, tudjuk, legalább annyira igazodnak informális „kánonokhoz”, aktuális konvenciókhoz, rokon- és ellenszenvekhez stb., mint az eléjük került kéziratok alapos, elemző olvasásának eredményeihez. Az „irodalom” jórészt önmagát szerkeszti. S ennek az összefüggésnek az érvénye alól igazából még az irodalmi élet olyan „dik-tátora”, mint Osvát sem volt kivétel.

A lényeg azonban az: József Attilának a *Nyugat*ba való beintegrálódása ekkor, 1928-ban sem sikerült.

József Attila és Osvát rövid életű együttműködése mégsem tekinthető mindenestől eredménytelennek vagy kudarc történetnek. A beilleszkedés nem sikerült, de Osvát József Attila körüli szerkesztői ügyködése egyáltalán nem volt eredménytelen, pláne nem tanulságok nélküli. Külön elemzést érdemelne, hogy ez az együttműködés hogyan alakította a költő verseszményét, poétikáját. Egy dolog azonban külön elemzés nélkül is nyilvánvaló: Osvát – részleteiben ismeretlen, de szerkesztői hatalommal súlyosbított – értelmezői gesztusai, az eredmények tanúsága szerint egy posztavantgárd poétika előtérbe kerülését mozdították elő. Ez, ha tetszik, „konzervatív” fordulatként értelmezhető; ha tetszik, a klasszikus modernség újraalapozásaként, az avantgárd eszközök megszüntetve megőrzéseként. Osvát legfontosabb teljesítménye azonban nem ez lett (ezt sok más tényező legalább annyira motiválta, mint az ő ízlése és érzékenysége). József Attila életművének alakulásába azzal szolt bele igazán, hogy – fölismerve a költő intellektuális alkatát, elméleti érzékenységét – a verselés mellett az értekező próza felé is irányította.

A *Nyugat*-ba írott kis figyelőkből ugyanis, autochton módon, a költészetbölcseleti alapvetés igénye nőtt ki. Ez az összefüggés az 1928 júliusában írott, Lőrincz Jenő verseit elemző figyelőből plasztikusan tárul föl. A kis kritika nagyon jellemző indítása ugyanis ez: „Lőrincz Jenő munkáival kapcsolatban elsősorban általánosságban kellene beszélni a versről, ami azonban nem lehet az ad hoc kritika feladata. Ezen a szép júliusi estén bizony sok gyönyörű – mert igaz – elvontság ring az ember eszevelejében, azonban ebben Lőrincz Jenő könyve elvész, mert mindenekelőtt negatívumaival segít az elvonásokhoz” (JATC 1/1:17.). Azok az „elvontságok”, amelyekre itt József Attila utal, ma már tudjuk, egyáltalán nem valami nyelvi díszítményként, üres retorikai elemként kerültek e szövegbe. Mint Tverdota György kiderítette, nagyjából ekkor fogant meg *A művészet metafizikájának* még Croce intuicionista esztétikájából kiinduló, azt „felülírni” akaró terve (JATC 1/2: 23–37.). József Attila ugyanis, mint magára adó, feladatát komolyan vevő kritikus, elemzései elméleti alapjait is tisztázni akarta.

Ha minderre azt mondanánk, hogy Osvát nyilván csak véletlenszerűen, rutinból terelgette József Attilát a kritikairás felé, alighanem alulértékelnénk szerkesztői kvalitásait. Osvát ugyanis, mint más szerzői esetében is, a munkabeszélgetések során kitapintotta József Attila latens érdeklődését, s a költővel „dolgozva” rájött arra, hogy ez az ifjú költő komolyan érdeklődik a filozófia iránt, mestere, egyetemi professzora pedig az a Pauler Ákos, akit – igaz, korábban, közelebből meg nem határozható időpontban – maga Osvát is szerepeltetni akart a *Nyugat*-ban. (Ezt Reichard Piroskának Osvát hátrahagyott jegyzeteiről beszámoló írásából – Reichard 1985. 112. – tudjuk.) A nemcsak az írást, de legalább annyira a szerzőt is szerkesztő Osvát tehát könnyen fölismerhette, hogy József Attila érdeklődésében, intellektuális alkatában benne rejlik egy értekező, „gondolkodó” irodalmár lehetősége is.

Ez pedig az akkori, még „kedves” és „játékos” szerepeiben mozgó ifjú költő esetében fontos fölismerésnek tekinthető. A költészetbölcselet megalkotására irányuló erőfeszítései nélkül ugyanis az „érett” költészet gondolati mélységei nem képződhetek volna meg.

Ugyancsak Osvát „számlájára” írandó, hogy – kritikairásra készítve a költőt – alkalmat adott neki egyik fontos, beállítódása lényegébe mélyen bevilágító elvének megfogalmazására. A Brichta Cézár verseiről írott, 1928. június 16-án megjelent kritika indítása nevezetes szöveg hely lett, József Attila itt fogalmazta meg a szocialista költővel szemben támasztandó igényeit: „A formai szempontoktól eltekintve, minden szocialista pretenzióval fellépő költővel kapcsolatban – éppen a szocializmus érdekében – elsősorban azt kell megvizsgálni, hogy mennyiben élte át a szocializmust, mint költészetet, vagy pontosabban szólva, eszmei tartalmát mennyiben sikerült lelkivé váltania. Ez fontos szocialista szempontból, mert enélkül még a

munkásság osztályharca is válhat szocializmusellenessé, és fontos nem szocialista szempontból, mert egy tömegmozgalom emberi mélységét méri” (JTAC 1/1:15.). Ennek az egykor sokat idézett szöveghelynek az igazi jelentőségét akkor értjük meg, ha az Illyés hasonló fejtegetéseivel összevetve észrevesszük, hogy ez nem politikai, nem mozgalmi követelmény, hanem – a szocializmus eszméjének elfogadásán belül – a legszorosabban vett költői program. A politikai törekvés emberi tartalmát, minőségét és jellegét állítja középpontba. S e tételezés egyszerre anticipálja József Attilának a kommunista mozgalomhoz való majdani csatlakozását – s az azzal való szükségképpen összeütközését. Számára ugyanis éppen ez a bizonyos „emberi mélység” volt a lényeg, s még a munkásság osztályharcának is csak azt a változatát volt hajlandó elfogadni, amelyik a közösségi társadalom eszméjét már „lelkivé változtatta”.

Kétségtelen persze, e fölfogásban van valami a „nyers” valósággal összhangban nem álló, „ideális”, de – részben – ez s így a József Attilára specifikusan jellemző beállítódás, részben pedig ez a tárgyilag „helyesként” elfogadható mérce. Bár napi politikai gyakorlatként megvalósítani nehéz, ha nem éppen lehetetlen, az a mozgalom, amelyik e követelményt nem tudja, vagy nem akarja teljesíteni, immár történelmi példáink vannak rá, csakugyan ön maga ellentétébe fordul át.

8

A *Nyugat* körül mozgó fiatal – „húsz, harmincéves” – írók java, Kosztolányi szerint „legértékesebbjei” 1928. december 14-én irodalmi esten léptek föl a Zeneakadémia kamaratermében. Az estet a *Nyugat* is beharangozta: először december 1-jén, majd a „karácsonyi” (de valójában már a hónap közepén megjelent) számában, A *Nyugat* hírei közt. A két hír lényegében azonos, s így hangzik: „Fiatal írók előadóestje. A fiatal magyar írók egyik csoportja december 14-én, pénteken este fél 9 órakor irodalmi előadóestét rendez a Zeneakadémia kamaratermében. Bevezetőt mond Babits Mihály – Erdélyi József, Fenyő László, Fodor József, Ignotus Pál, Kodolányi János, Komlós Aladár, Komor András, Molinár Gizella, Molnár Ákos, Rozványi Vilmos, Sárközy György, Szabó Lőrinc, Török Sophie, Zsolt Béla írásait maguk az írók, valamint Somogyi Erzsébet, Palotai Erzsébet és Ascher Oszkár adják elő. Jegyek 1–6 pengőig Grill és Mentor könyvkereskedéseiben kaphatók” (Nyugat, 1928. II. 770. és 850., a két hír közötti egyetlen különbség az, hogy december 1-jén az előadóest dátumát még rövidítve, „dec”-ként adták meg.). A szereplők listája nagyjából-egészéből tényleg reprezentatív névsornak tekinthető; az új nemzedék seregszemléje ez. Érdekes viszont, hogy sem Illyés, sem József Attila nem szerepel a listán. Illyés, aki az estet először beharangozó december 1-jei számban már vezető helyen, nagy tanulmányban méltatta azt a Babitsot, aki ennek az estnek a fővezetője volt, nyilván már kiemelkedett ebből a körből – az összeállítók (Osvát? Babits?) legalábbis így vélték ezt. József Attila listából való kimaradása azonban rejtélyesebb. Egy jelenleg lappangó, de 1954-ben még Komlós Aladár birtokában volt műsorfűzet szerint ugyanis ő is szerepelt a föllépők közt (Komlós 1967. 272.), sőt e nyomtatvány a *Nincsen apám se anyám* kötetet már megjelentként említi, jóllehet az csak két hónappal később hagyta el a nyomdát. Hogy a *Nyugat* két hírében is azonos módon, sajtóhiba folytán maradt volna ki a neve, nem valószínű. Ha a második közlemény a „dec” rövidítést föl tudta oldani „december” formában, a hiányzó nevet is pótolni tudta volna. Valószínűbb, hogy másról volt szó: József Attila csak késve, „utólag” került be a programba. (Hogy hogyan, arra nincs adatunk.) Ám végül mégiscsak ő is dobogóra léphetett: az esten, tudjuk, már ő is föllépett. A *Pesti Hírlap* *Írók előadóestje* című, másnapi, december 15-i beszámolója ezt nyilvánvalóvá teszi. A lap névtelen, de a kutatás által Kosztolányi Dezsőnek tulajdonított írása ugyanis

regisztrálja szereplését: „József Attila, aki kitűnő és nagyon kedves előadó is, három költeményét adta elő. Ezekből valami mosolygó kedély sugárzik, megejtően” (KJA 1:119.).

Mindez arra vall, József Attila és a *Nyugat* viszonya ekkor még nem szakadt meg, de már erősen bomlóban volt. 1929 januárjában azután még, mint már volt róla szó, szerepelt egyszer a lapban, ám aztán: vége, nincs tovább.

9

A sikertelen integrálódási kísérletnek, értelemszerűen, következményei is lettek. Az egyik nyilvánvalóan Illyés és József Attila viszonyának átrendeződése. A „lift” Illyést „fölfelé”, József Attilát „lefelé” vitte – kapcsolatukba így, egyelőre csak latens formában, beépült a személyes feszültség eleme, amely utóbb, több fázisban, fölszínre is tört. A másik: Osvát Ernő, bár nem hallgatható el némely érdeme, elhibázott döntései révén nem megerősítően szólt bele József Attila életébe és pályájának alakulásába, hanem – legalábbis a költő érzékelése szerint – akadályozójaként. Ez nagyon plasztikusan megmutatkozik, ha számba vesszük József Attila Osvátról való megnyilatkozásait. Bár jó barátja, Németh Andor Osvát halálakor még úgy jelenítette meg a szerkesztő öngyilkosságát, mint amellyel „megcsalta” pártfogoltjait – Tersánszkyt, Illyést és József Attilát (Németh 1929, újraközölve OEKK 463–464.) –, ám ez már alighanem csak Németh személyes vonzalmairól árulkodott. Maga a költő, nem is sokkal később, másképpen vélekedett. Az *Előrs* 1929. december 21-i számában, *Bűbáj* főcímmel közölt glosszáiban két összefüggésben is megfricskázta korábbi barátja, Komlós Aladár Osvát-„siratóját”. Az *Éles elme* című glosszában idéz egy passzust Komlóstól („*Rendkívüli fogékonysága, éles, mondhatnám túl éles esze [volt], amely fogalomzavart tudott megállapítani ott is, ahol nem volt*”), majd így kommentálja e mondatot: „*Ez finom állítása volna a fonák halálú szerkesztő gyengeelméjűségének s annak is tartanók, ha nem áradna Komlós egész cikkéből a háladatos rajongás, amiért ilyen kritikusokat felnevelt*” (JATC 1/1:211.). Nem kétséges, ez a kommentár bizony egyszerre vág Komlós és „fölnevelője”, Osvát ellen. S hogy József Attilának ekkor igazában talán nem is Komlóssal, hanem Osváttal volt „baja”, az *Idézet* című másik itteni glosszája tanúsítja. Ezt, mivel úgysem hosszú, érdemes egészében idéznünk: „*»Irodalom és irodalmi élet nem egy«* idézi Osvát egyik »aforizmáját« Komlós Aladár fent említett éles elméjű cikkében. Emlékezetes, hogy Osvát elgondolt és közzéadott egynéhány ilyen bölcsességet a *Nyugat* amúgyis szintelen szintjét óhajtván övni, az egyik reggeli lapban. Annak idején hanyatt-homlok idézgették Osvátot – munkatársai és Komlós Aladárt csak dicsérni kívánjuk ezúttal, mert ime kitart mellette s a feledésbe merült közhelyeket – lám – holta után is mestere ajkára adja” (JATC 1/1:211.).

Sapientia sat. Ez bizony „törlesztés” – bár meg kell mondani, nem teljesen indokolatlan ez a kritika. Osvátnak szerkesztés közben kiformalódott elveit mindenestre „feledésbe merült közhelyek”-ként jeleníti meg.

S Osvát negatív megítélését később sem korigálta. Évekkel később, 1931-ben, Kassák Lajos 35 verséről írva, Osvát megint csak negatív hangsúllyal jelenik meg kritikájában. Jellemző, hogy ebben a Kassák költészetét levágó avantgárdellenes írásában Kassák azért is kap tőle, mert a könyv záródarabja – Osvátra emlékezik, nevét pátosszal emlegeti és „csupa nagybetűvel” írja (JAÖM 3:113–114.). Bírálata József Attila így vezeti föl: „*A könyv címe: 35 vers, 66–100-ig, mind számozva. Azonban kerülközik egy 36-ik közlemény is, az egyetlen, amelynek címe is van, az egyetlen, amelynek törés nélküli összefüggő értelme is van, és amelyet talán ép emiatt nem tekint Kassák versnek. Hanem valami fontosabb közleménynek, hiszen, mondom, ebben értelmesen beszél, sőt könyve végére teszi, kihangzásul, befejezésül. Címe »Emlékezzetek rá«. De kire?»* – kérdezi, majd magát Kassákot idézve válaszol is a föltett kérdésre: „»[...]

a neve Osvát Ernő» – »milyen jóságosan kemény ember volt ő s mi most itt állunk valamennyien árván a szomorúság fekete kendőjében nincs lámpánk, amit meggyújthatnánk az ő dicséretére nincs ládánk, amibe összegyűjthetnénk az ő ajándékait«. Tehát Osvát Ernőre emlékezzünk” (JAÖM 3:113–114). S emlékezük is: „Emlékezzünk. A polgári gondolatot e »jóságosan kemény ember« kíméletlenül képviselte balfélé.” Majd ő is kérdez: „Felénk indult-e 53 esztendővel ezelőtt, amikor mi még nem is éltünk [...] – felénk indult-e el vagy kik felé?” (JAÖM 3:114.). Világos beszéd ez, ellenszenve „átjön” a szövegen. S nemcsak az explicit „osztályharcos” dogmatika érvényül az okfejtésben, de a személyes sérelem is – szerinte, ellentétben Kassák vélekedésével, Osvát nem „felénk” indult el, azaz nem az ő költészetét készítette elő.

Ez a sérelemként megjelenő helyzetérzékelés, azt kell mondanunk, bár sarkos, nem indokolatlan. Osvát, mint szerkesztő, korábban csakugyan élt és visszaélt szerkesztői hatalmával. S azzal, hogy bizonyos költők szövegeit nyilvánosság elé segítette, József Attila elől viszont elzárta ezt a lehetőséget, nem egyszerűen „tévedett”, hanem – legalább is a József Attila-életmű távlatából nézve – önkénye szerint alakította az irodalmi nyilvánosságot. A művészet metafizikájában (és származékaiban) megjelenő, elméletileg megalapozott művészetértés nézőpontjából ugyanis az Osvát szerkesztési elveit tömörítő „aforizmák” csakugyan nem többek, mint „közhelyek”. Maga a szerkesztői gyakorlat pedig, láttuk, éppen a korszak legjelentősebb új költőjét „szúrta ki” a *Nyugat*ból.

Aligha véletlenül. Osvát minden jel szerint a maga elképzeléseit akarta igazolva látni a közölt költők írásaiban, ahelyett, hogy az attól lényegileg különböző, ám valódi tehetségnek is teret nyitott volna.

Irodalom

- Domokos Mátyás szerk. 2006: *Illyés Gyula József Attiláról*. Bp.
- Fenyő László 1928: *A „Független művészek” előadójestje*. Nyugat, április 16.
- Gellért Oszkár 1985: „Pillangók és legyek” = OEKK 353–356.
- N. Horváth Béla 1991: *Két költőről. Illyés Gyula és József Attila kapcsolatának történetéhez*. = Jelenkor, 9. sz. 739–746.
- Illyés Gyula 1933: *Osvát*. Magyar Hírlap, okt. 29., újraközölve: OEKK 521–525.
- Illyés Gyula 1971: *Edző kudarc*. Népszabadság, szept. 12., újraközölve: Domokos szerk. 2006. 12–20.
- Illyés Gyula 1991: *Naplójegyzetek 1975–1976*. Bp.
- Illyés Gyula 2008: *A hit dolga*. = Forrás, 4. sz. 3–6.
- JAlev: *József Attila levelezése*. Közreadta H. Bagó Ilona, Hegyi Katalin és Stoll Béla. Sajtó alá rend. Stoll Béla. Bp. 2006.
- JAÖM: *József Attila összes művei III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok*. Sajtó alá rend. Szabolcsi Miklós. Bp. 1958.
- JATC 1/1: *József Attila: Tanulmányok és cikkek 1923–1930. Szövegek*. Közzéteszi Horváth Iván et al. Bp. 1995.
- JATC 1/2: *József Attila: Tanulmányok és cikkek 1923–1930. Magyarázatok*. Írta Tverdota György. Bp. 1995.
- József Jolán 1940: *József Attila élete*. Bp.
- KJA 1: *Kortársak József Attiláról 1. köt.* Szerk. Bokor László, sajtó alá rend. Tverdota György. Bp. 1987.
- Komlós Aladár 1967: *Emlékezés József Attilára*. = K. A.: *Táguló irodalom*. Bp.
- Lengyel András 2005: *A Nincsen apám se anyám ósvátozatának töredéke*. Forrás, 4. sz.
- Lengyel András 2008: *Mikor keletkezett az Illyés Gyulának című József Attila-vers? Kézirat*.

- Nemeskéri Erika 2002: *Osvát Ernő testamentuma. A Nyugat folyóirat irattárának története. = Pillanatképek a hazai irodalomtudományról.* Szerk. Kenyeres Zoltán és Gintli Tibor. Bp. 136–143.
- Németh Andor 1929: *Osvát Ernő temetése.* A Toll, 30. sz. 17-19. újraközölve: OEKK 462–465.
- OEKK: *Osvát Ernő a kortársak között.* Vál., összeáll. és sajtó alá rend. Márványi Judit és Kőszeg Ferenc. Bp. 1985.
- ÖM 1952: *József Attila összes művei 1–2. köt. Versek.* Sajtó alá rend. Szabolcsi Miklós és Waldapfel József. Bp.
- ÖV 1984: *József Attila összes versei 1–2. köt. Kritikai kiadás.* Közzéteszi Stoll Béla. Bp.
- ÖV 2005: *József Attila összes versei 1–3. köt. Kritikai kiadás.* Közzéteszi Stoll Béla. Bp.
- Reichard Pirocska 1985: *Osvát Ernő jegyzetei.* = OEKK 106–116.
- Szabolcsi Miklós 1992: *„Kemény a menny”.* József Attila élete és pályája 1927–1930. Bp.
- Szigeti Lajos Sándor 1995: *„Nemet intek én is”.* Illyés hazatérése és műfajélesztése. = Sz.L.S.: *Modern hagyomány. Motívumok és költői magatartásformák a huszadik századi magyar irodalomban.* Bp. 148–164.
- Szilágyi Judit 2008: *Apakomplexus a Nyugatban. Vázlatok Osvát Ernő és a nyugatosok viszonyához.* Vigilia, 2. sz. 88–96.
- Vágó Márta 1975: *József Attila.* Sajtó alá rend. Takács Márta. Bp.
- Varga Katalin összeáll. 2005: *„És ámulok, hogy elmúlok”.* József Attila-iratok. Bp.
- Zelk Zoltán 1984: *Illyés Gyula.* = *Illyés Gyula emlékkönyv.* Vál. és szerk. Illyés Gyuláné. Bp. 25–27.